

Müqayisə olunan dillərdə koloristik frazeologizmlərin ekvivalent üsulla tərcüməsi

Aysel Şabanova

Bakı Slavyan Universiteti,

fəlsəfə doktoru hazırlığı proqramı üzrə doktorant

E-mail: aysel.shabanova.02@gmail.com

Rəyçilər: filol.e.d., prof. İ.Z. Qasimov,
filol.ü.f.d., dos. Ş.Ə. Əhmədova

Açar sözlər: frazeologizm, tərcümə, ekvivalent metod, proses, dil, material

Ключевые слова: фразеологизм, перевод, эквивалентный метод, процесс, язык, материал

Key words: idiom, translation, equivalent method, process, language, material

Tərcümə prosesinə verilən müxtəlif tərifləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, tərcümə – bir dildə ifadə olunanın başqa bir dilin imkan və vasitələri ilə verilməsidir. Görkəmli rus alimi V.N.Komissarov yazırdı ki, tərcümə prosesində tərcüməçi iki növ bilikdən istifadə edir: 1) epistemik – tərcüməçinin yaddaşında olan biliklər, 2) evristik – yeni informasiyanın əldə edilməsi qabiliyyəti [2].

Ümumiyyətlə, tərcümənin əsasını ilkin material ilə oxşarlıq təşkil edərək fikrin, yaxud anlayışın bir dildən digərinə çevrilməsidir. Dünyamızın mədəni inkişafında tərcümə prosesinin böyük rolu vardır. Tərcümə vasitəsilə bu və ya digər xalq dünyada baş verən hadisələr, digər xalqların həyat tərzini mədəniyyəti, tarixi, etnoqrafiyası və s. məsələlərlə bağlı məlumatlar əldə edirlər. Tərcümə prosesi çətin və eyni zamanda məsuliyyətli bir işdir. Müxtəlif xalqlar arasında olan mədəni fərqlər tərcümə prosesini daha da çətinləşdirir. Tərcüməçilər nəinki hər iki dilin qrammatikasını və lüğət tərkibini, eləcə də qəlibləşmiş ifadələrini, frazeologizmlərini, adət-ənənələrini və digər xüsusiyyətlərini dərinlən bilməlidir. Bundan əlavə, tərcümə prosesi yalnız dil fəaliyyətini əks etdirmir, o, həm də müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı təmin etməklə mədəniyyətlərarası ünsiyyətə xidmət edir.

Bu baxımdan tərcüməçilər mənbə dilin folkloru, mədəniyyəti, həyat tərzini, adət-ənənələri haqqında da biliklərə sahib olmalıdır. Dilin lüğət tərkibinin ən işlək, canlı və özünəməxsus layını frazeologizmlər təşkil etdiyindən və spesifik xüsusiyyətləri ilə seçildiyindən bu dil vahidlərinin digər dillərə tərcümə olunması və ya onun qarşılıqlı müəyyənləşdirilməsi çətin, həm də maraqlı proses olmaqla, bu prosesdə həm də müəyyən problemlərin özünü göstərməsinə səbəb olur. Belə ki, frazeologiya özündə bir sıra xüsusiyyətləri birləşdirir: obrazlılıq, emosionallıq, lakoniklik, orijinallıq və s. Frazeologizmlərin ən mühüm funksiyası onların informativ xarakter daşmasıdır. Ona görə də frazeologizmi tərcümə edən və ya onun qarşılıqlı müəyyənləşdirən şəxs həm frazeologizmin mənasını bilməli, həm də onun üslubi xüsusiyyətlərindən xəbərdar olmalıdır.

“Tərcümə zamanı orijinal mətnin üslubunu, emosionallığını, ifadə tərzini olduğu kimi saxlamaq lazımdır. Bununla yanaşı tərcümə üçün iki ümumi müddəa mövcuddur: 1. tərcümənin məqsədi, yəni oxucunu tərcümə edilmiş mətnlə mümkün qədər yaxından tanış etmək; 2. tərcümə etmək, yəni müəyyən dil vasitələrindən istifadə etməklə tərcümə ediləcək

mətni düzgün nəzərə çatdırmaq” [1, s. 57]. Xalqın tarixini, həyat tərzini, mədəniyyəti özündə əks etdirən frazeologizmlərin tərcümə məsələsi istər nəzəri, istərsə də praktik cəhətdən xüsusi tədqiqat tələb edir. Bildiyimiz kimi, əksər hallarda frazeologizmlərin mənasını onu təşkil edən komponentlərə əsaslanmaqla müəyyənləşdirmək mümkün olmur. Frazeologizmlər həm də milli koloritli vahidlərdir. Ona görə də tərcüməçi frazeologizmlərin üslubi xüsusiyyətlərini və obrazlılığını saxlayaraq onun mənasını digər dildə ifadə etməlidir. Ümumiyyətlə, müqayisə etdiyimiz Azərbaycan və ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmlər arasında semantik baxımdan bir-birinə uyğun gələn və fərqlənən elementlər vardır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müqayisə olunan dillərdə, bəzi rənglərin simvolikasında oxşarlıq rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərdə də öz əksini tapır. Lakin müxtəlif mədəniyyətlərə və dil qruplarına aid olan Azərbaycan və ingilis dillərində oxşar elementlər o qədər də çox deyildir. Məhz buna görə də, bir sıra frazeologizmlərin tərcüməsi zamanı diqqətli olmaq, onların məzmununa və işlənmə məqamlarına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Frazeologizmlər milli və tarixi koloritli vahidlər olduğu üçün, onların bəzilərinin digər dildə qarşılığı olmur. Tərkibində rəng adları olan frazeologizmlərin bir qismini ekvivalentsiz dil vahidlərinə aid etsək, yəqin ki, yanılmarıq. Tərkibində rəng adları olan frazeologizmlərin tərcümə prosesində ekvivalenti olmayanların mənasını digər dildə dəqiq və dolğun şəkildə çatdırılması vacib məsələlərdəndir. Çünki ekvivalentsiz frazeologizmlər bu və ya digər xalqın məişətini, tarixini, mədəniyyətini özündə daha çox əks etdirir və həmin dilin hüdudlarından kənara çıxmır. Lakin bəzən, xüsusilə də bədii ədəbiyyatın tərcüməsi zamanı ekvivalentsiz frazeologizmlər bir dildən digərinə keçərək dilin zənginləşməsinə də xidmət edir. Məsələn, “*On the issue of race, the Obama administration, fearful of a white backlash, has been careful not to do anything that might look like it favors the Black community*” [4] nümunəsində işlədilmiş *a white backlash* frazeologizmini Azərbaycan dilinə tərcümə etmək üçün tərcüməçi Amerikan mədəniyyətindən və tarixindən xəbərdar olmalıdır.

Bu frazeologizm qaradəriliyə imtiyaz və hüquqlarının artırılması əleyhinə olan ağdəriliyə aqresiyasını ifadə etmək üçün işlədilib. *A white backlash* frazeologizmi Amerika Birləşmiş Ştatlarında 1870-ci ildən işlənməyə başlamışdır. Belə ki, həmin ildə qaradərili Hiram Rodesin senator seçilmiş və demokratiya naminə qaradərili insanların hüquqlarının genişləndirilməsi uğrunda mübarizə aparmağa başlamışdır. Bu da ağdərili əhalinin qəzəbinə səbəb oldu və onlar həmin qaradərili senatoru vəzifəsindən uzaqlaşdırmaq üçün ayağa qalxdılar. Sonralar buna oxşar hadisələr dəfələrlə təkrar olundu və artıq bu frazeologizm siyasi termin kimi işlədilməyə başladı.

Göründüyü kimi, bu frazeologizm Azərbaycan dilinə və mədəniyyətinə yaddır. Ona görə də, belə frazeologizmləri tərcümə etmək və ya onun qarşılığını müəyyənləşdirmək tərcüməçidən xüsusi bacarıq tələb edir. Ümumiyyətlə, tərcümə prosesində tərcüməçi həm tərcümə etdiyi, həm də mənbə dilə dərinlən yiyələnmişdir. Bu prosesdə tərcüməçi üslubi funksiyaları gözləməklə frazeologizmin tərcümə olunan dildəki analoji ifadəsindən istifadə edir. Digər dildə frazeologizmin analoqu olmayan hallarda, tərcüməçi həmin frazeologizmə yaxın mənalı söz yaxud ifadələri işlədir. Tərcümə prosesini uğurla yerinə yetirmək üçün tərcümənin bütün növlərini bilməli və onlardan düzgün istifadə etməyi bacarmalıdır. Frazeologizmlərin tərcüməsi zamanı əsasən aşağıdakı tərcümə üsullarından istifadə olunur:

Ekvivalent tərcümə, təsviri tərcümə, kalka yolu ilə tərcümə, antonomik üsulla tərcümə, analoq tərcümə və s. Biz bu tədqiqat işində Azərbaycan və ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmlərin ekvivalent üsulla tərcüməsini araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Belə ki, frazeologizmlərdə semantik bütövlük dərəcəsi, emosionallıq, obrazlılıq artıqca

onu bir dildən digərinə sözbəsöz tərcümə etmək mümkün olmur. Ümumiyyətlə, frazeologizmlərin tərcüməsi xüsusi yanaşma tələb edir. Tərcüməçi ilk növbədə mətni mükəmməl dərk etməli və ona uyğun tərcümə növündən istifadə etməlidir. Əlbəttə, frazeologizmlərin tərcüməsi zamanı ən optimal üsul həmin frazeologizmə ekvivalent frazeologizmin tapılmasıdır.

Frazeologizmlərin tərcümə olunan dildəki ekvivalentinin müəyyənləşdirilməsi. Bu üsuldən istifadə tərcüməçiyə tərcümə edilən dil vahidinin mənasını bütöv şəkildə qoruyub saxlamağa imkan verir. Yəni mənbə dildə işlənən frazeologizm ilə tərcümə dilindəki frazeologizm bütün parametrlər üzrə üst-üstə düşür. Ekvivalent frazeologizmlər arasında məna və məzmun baxımından heç bir fərq yoxdur, onlar üslubi baxımdan bərabərdir və eyni emosional-ekspressiv çalarlara malikdir.

Bu frazeologizmlər eyni, yaxud oxşar tərkibə malikdir və onların leksik-qrammatik göstəriciləri (eyni qrammatik kateqoriyaya məxsusluq, eyni işlənmə tezliyi və s.) də eynidir. Nəhayət, bu tipli frazeologizmlərdə milli kolorit demək olar ki, yoxdur. Frazeoloji ekvivalentlər öz növbəsində iki yerə ayrılır:

a) *Tam ekvivalentlər* – dedikdə eyni məna ifadə edən frazeologizmlər nəzərdə tutulur. Burada tərcümə olunan ifadə original ifadənin yeganə tərcüməsi olur və onlar həm leksik tərkibi, həm obrazlılığı, həm də qrammatik strukturu baxımdan tamamilə eyni olur. Məsələn:

white as snow – qar kimi ağ; black as coal – kömür kimi qara; yellow press – sarı mətbuat; white lie – ağ yalan; black gold – qara qızıl; qara siyahıda olmaq - to be on the black list; qara bazar – black market; boz kardinal – grey cardinal və s.

b) *Natamam ekvivalentlər* – bu ekvivalentlər üslub və obrazlılıq baxımından yaxın olsa da, onlar arasında müəyyən leksik-qrammatik fərqlər ola bilər [2, s. 59]. Məsələn: İngilislərdə işlənən *to show true colors* frazeologizmi dilimizə *əsil simasını göstərmək* kimi tərcümə olunur. Digər nümunələrə də nəzər salaq:

hang out the white flag – ağ bayraq qaldırmaq; silver screen – mavi ekran;

yaşıl işıq yandırmaq – to give green light və s.

Tərkibində rəng adları işlənən frazeologizmlərin tərcümə prosesini daha yaxşı anlamaq üçün müxtəlif mətnlərdə işlənən koloristik frazeologizmləri nəzərdən keçirib təhlil etmək əhəmiyyətli olardı. Məsələn:

“Naftalan neftinin çox vaxt *“ağ qızıl”* adlandırılmasına baxmayaraq, səciyyəvi tünd qəhvəyi rəngli, spesifik qoxulu qatı mayedən ibarət olan Naftalan nefti görünüşünə görə adi neftdən az fərqlənir” [5]. İngilis dilində həmin mətnin tərcüməsi aşağıdakı kimidir: “Despite the fact that Naftalan, often referred to as *“white gold”*, externally it differs little from ordinary oil and is a viscous liquid of characteristic dark brown color, with a specific odor”[6]. Göründüyü kimi, tərcüməçi burada ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə etmişdir. Baxmayaraq ki, ingilis dilində *white gold* frazeologizmi yalnız metal anlayışını ifadə edir, ingilislər neft və kömür kimi qara rəngli təbii sərvətlərə də *qara qızıl* deyirlər. Ona görə də bu ifadənin mənasını anlamaq onlar üçün çətin deyil.

“President Trump is asking Congress for an additional 200 million “just to keep all those crazy half-animal things from eating my son-in-law.” This trip, which the White House is hailing as a fact-finding mission, is shaping up to be the most expensive diplomatic excursion since Nixon’s trip to the 9th circle of Dante’s hell. Critics are calling this trip “a fantasy” and “not worth a red cent.” Others are asking, “Will that big lion even budge on trade?” and, “Is that the place with the Hobbits?” [7] – “Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti Donald Tramp bütün xoşagəlməz hadisələrin qarşısını almaq üçün konqresdən əlavə 200 milyon pul

istədi. Ağ Evin faktları müəyyənləşdirmək üçün nəzərdə tutduğu bu səyahət Niksonun dünyanın o birisi ucuna etdiyi səyahətdən sonra ən bahalı diplomatik ekskursiya hesab edilirdi. Tənqidçilərin bu səyahəti “fantaziya” və “qara qəpiyə dəyməyən”, dəyərsiz iş kimi qiymətləndirirlər.” Göründüyü kimi, bu nümunədə natamam ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə edilmişdir. Belə ki, obrazlılıq baxımdan yaxın olan bu tərcümədə müəyyən leksik fərqlər vardır. İngilislərdə az miqdarda pulu “red cent”, uyğun olaraq Azərbaycan dilində isə “qara qəpik” birləşməsi işlədilir.

Nəticə. Koloristik frazeologizmlərin bir dildən digərinə tərcüməsi xüsusi səriştə tələb edən bir prosesdir. Bunun üçün tərcüməçi mövcud üsullardan ən uyğunu seçməli, üslubi xüsusiyyətlərini və obrazlılığını saxlayaraq onun mənasını digər dildə ifadə etməlidir. Koloristik frazeologizmlərin tərcümə üsullarından biri də ekvivalent tərcümədir.

Məqalənin aktuallığı. Frazeologiyanın semantik sahələrindən biri olan rəng adları əsasında formalaşan frazeologizmlər xalqın milli təfəkkürünün, həyata baxışının, dünyagörüşünün məhsulu olmaqla xarici aləmə münasibətini özündə əks etdirir. Bu baxımdan koloristik frazeologizmlərin bir dildən digərinə tərcüməsi vacib məsələlərdən biridir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə tərcümə prosesində tərcüməçinin istifadə edə biləcəyi biliklərin növlərinin və frazeoloji ekvivalentlərin təsnifatı verilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə təqdim olunmuş materialdan istər ingilis, istərsə də Azərbaycan dilində verilmiş nümunələrdən leksikologiya, üslubiyyat, eləcə də müqayisə olunan dillərin hər ikisi ilə bağlı olan praktik nitq dərslərində istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Xıdırova V.F. Tərcümə nəzəriyyəsi və prosesi haqqında // ADU-nun Elmi Xəbərləri, 2005, № 4.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Современное переводоведение. М.: Высшая школа, 2001.
3. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М.: Филология три, 2002.
4. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/11/the-nationalists-delusion/546356/>
5. <https://azertag.az/xeber/1149541>
6. <https://azertag.az/en/xeber/1155383>
7. <https://edition.cnn.com/2016/04/01/politics/how-donald-trump-sees-himself/index.html>

A. Шабанова

Эквивалентный перевод фразеологических единиц с компонентом цветообозначения в сравнительных языках

Резюме

В статье рассматриваются фразеологические единицы с компонентом цветообозначения и способы их перевода в сравнительных языках. Автор подчеркивает

что, одним из эффективных методов перевода фразеологизмов является эквивалентный.

A. Shabanova

Equivalent method of translation of phraseological units with a colour item in comparative languages

Summary

The article deals with phraseological units with a colour item and methods of their translation in comparative languages. The author notes that one of the effective methods of translation of phraseological units is equivalent method.

Redaksiyaya daxil olub: 30.01.2019